

SZIRÁK PÉTER

Tranzitusok, exitusok és modulációk

Átmenetek a *Sinistra* körzetben*

Lőrincz Csongor *Határpolitikák (A Sinistra körzet egyik fejezetéről)* című tanulmánya bizonyosan fontos állomása – mintegy *határpontja* – a Bodor-recepciónak, amennyiben összetett és meggyőző ajánlatot tesz a *Sinistra körzet* olvasásának megújítására: a bevettnek tűnő, konstatív, „leolvasásszerű” motívum- és toposzkutatás statikus-tetikus műveletei felől a „literarizálódás”, a *nyelvi események* dinamikája, bonyodalmai irányába.¹ A Bodor-olvasás ösztönzése jegyében már az évezred elején is hasonlóan járt el, amikor *Az érsek látogatásáról* értekezve felhívta a figyelmet az epikai világalkotás mimetikus kódjait, így a regionális ismerősség szokványait kibillentő, a szöveg folytonosságát, az olvasás folyamatszerűségét megtörő, a történetalakítás és az elbeszélésszervezés több szintjén is megfigyelhető effektusokra: az elbeszélő hiányos, korlátozott ismereteitől és a történetelemek rendszerint titkot rejtő mozaikosságától kezdve a narratív hiátusokon és az én-elbeszélés, valamint a szcenikus narráció közötti váltásokon, a hangsúlyozott közvetítettségen át az iteratív szóródásokig (a nem-identikus ismétlésekig).² A Bodor-szövegek, s különösen a kivételes invencióval és rendkívüli műgonddal kimunkált *Sinistra körzet* a variatív-iteratív ismétlés révén olyan *hálózatos komplexitást* mutatnak, amely megteremti az alineáris olvasásnak azokat a lehetőségeit, amelyek révén különböző szövegszintek (pl. egy történet- vagy leírásrészlet és egy szereplői frazéma) egymásra vonatkoztatása, illetve egymástól távoli szövegmozzanatok, beszédesemények öntükröző megfeleltetése is végbe mehet, utat nyitva a textus jelentéstani nyitódásának és önreprezentációs mozgásának.³

A szövegben aktiválódó műfaji értelmezők, a cselekménybonyolítás ismétlődő sémái és toposzai nyilvánvalóan integratív szerepet töltenek be. Ilyen a *próbatételes kalandregény* műfaji-diszkurzív mintázata. Az ily módon „főhőssé” emelt Andrej Bodor így vagy úgy megküzd a küldetése, a megbízatásai által rárótt kihívásokkal:

* A tanulmány a Biopoétika a 20-21. századi magyar irodalomban című NKFIH-pályázat (K 13092) támogatásával készült.

¹ LŐRINCZ Csongor, *Határpolitikák: A Sinistra körzet egyik fejezetéről*, Irodalmi Szemle, 2022/5, 27–46.

² LŐRINCZ Csongor, *Folytonosság vagy ismétlés?*, Alföld, 2000/7, 97–106.

³ Ebből a jelentéstani nyitottság szempontjából döntőnek bizonyuló aspektusból vizsgálja Bónus Tibor a *Termelési-regényt*. BÓNUS Tibor, *Textualitás és beszédszerűség – esemény és korszakküszöb: A Termelési-regény újraolvasásához = Hatástörténetek: Tanulmányok Kulcsár Szabó Ernő 70. születésnapjára*, szerk. BÓNUS Tibor, HALÁSZ Hajnalka, LŐRINCZ Csongor, SMID Róbert, Budapest, Ráció, 2020, 420–468, főképp: 432–436.

mostohafia, Béla Bundasian után kutatva érkezik a körzetbe; Puiu Borcan ezredes őt viszi magával terepszemlére az ukrán határra; Coca Mavrodin fényképésznek kéri fel Mustafa Mukkerman fogadásakor; a Dobrudzsából érkezett erdőbiztos útkaparónak és helyettes halottkémnek nevezi ki; utasítására egy csomagot (egy alumíniumrudat) kell elvinnie Géza Hutirának, s az ő feladata lesz a beteg(nek hitt) Aron Wargotzki felkutatása és elveszejtése is. A történetalakításban meghatározó szerepet játszik az *idegen érkezésének toposza*: a „vörös kakas”, Coca Mavrodin, Mustafa Mukkerman és a liga embere valamilyen határozott céllal, küldetéssel érkezik, maga Andrej szintén, aki vissza is tér a Sinistra körzetbe, de jön a csonttollú és a tunguz nátha is, fertőzést hozva magukkal, határokat nem ismerő „vándorként”, akárcsak a gyakran felbukkanó vadludak, a szél és a hó. Az érkezéshez és távozáshoz, mégpedig a tiltott távozáshoz, úgyis mint a *határok* megtagadásának és áthágásának mozzanatához kapcsolódik Andrej Bodor és Elvira Spiridon, valamint Géza Hutira és Bebe Tescovina sikeres és/vagy kudarcot valló szökési/szöktetési, „megszabadulási/megszabadítási” históriája. A fiát, Béla Bundasiant kereső apa, Andrej Bodor története pedig egyfajta fordított és töredékes Telemekhosz-történetként olvasható. A *nyomozás*, a *megfigyelés* és a *kémkedés*, vagyis a kémhistória momentumai átszövik a cselekmény egészét, s az elbeszélés állandó obszerváció alatt tartja nemcsak az időjárást mint az idő és az átmenetek közeget, hanem az *ember-állat-növény-tárgy* multilaterális relációját, valamint az *egészség/betegség* és az *élő/halott* tranzitusait, illetve exitusait is: különös hangsúlyjal például a halottkém⁴ funkciója által, melyet egy ideig Andrej Bodor tölt be. Mi több, e vonatkozásokban a *döntés/eldöntetlenség* mozzanata is ismétlődik, amely a „határolási gyakorlat” mint „szuverén aktus”⁵ jelentőségét növeli meg.

Az *emberi*, az *állati*, a *növényi* és a *tárgyi* közötti határok elmosódása, ezek gazdag metaforikus bonyodalmai, illetve ironikus-groteszk modulációi az alak- és tájleírások gyakori effektusai. Az emberinek állati attribútumokkal/nevekkel való helyettesítése nem egyszer a szokatlanság, az ismeretlenség, az idegenség kifejezését, s ugyanakkor egyfajta felszámolását, ismerőssé tételét szolgálja (ami egyszersmind álcaként is funkcionálhat), például amikor az első fejezetben felbukkanó idegent a helybeliek „vörös kakas”-nak hívják, vagy amikor Coca Mavrodin megszerveződő segédcsapatának tagjait „szürke gúnárok”-nak. A hasonlóságon alapuló névátvitel a „vörös kakas” esetében nem pusztán degradáció, amennyiben nem hoz létre hierarchiát, az *állati* nem az *emberi* értékcsökkenését fejezi ki:

⁴ Az exitus „kikémlése”, az élet és a halál közötti határ megvonódása, megvonhatósága visszatérő motívum Bodor Ádám életművében: a viszonylag korai *Én, a részvéltlátogatótól* a kései *Semmi* című novelláig.

⁵ LŐRINCZ Csongor Giorgio Agambent idézve írja: „A határ újólagos megvonása, a »határolási gyakorlat« szuverén aktus, a szuverenitás maga ez: a határ megvonásának, beírásának képessége, hatalma, ágenciája (legalábbis a 19. század óta), amelynek révén a szuverén mint aktőr nyilvánul meg.” LŐRINCZ, *Határpolitikák*, 30.

Túl a patakon, a kifakult őszi réten éppen arra haladt a vörös kakasnak nevezett idegen. Lábával a földet alig érintve, kevélyen lépdelt a mezsgyén, amely az erdőt a kaszálótól elválasztotta, piros haja, szakálla föl-föllobbant a fekete fenyők előtt. [...] A vörös kakas egyszerű vándornak mutatkozott, könnyű léptekkel szelte át a lejtőket, haja, szakálla, mint égő csipkebokor, hol itt, hol ott lobbant fel a fekete fenyves alatt. Ősz közepén, csipkebogyóérés idején, a korai fagyokkal egyszerre érkezett; egy reggel csak ott sötétlettek idegen gyártmányú gumicsizmája nyomai a deres ösvényeken. Cingár, keszeg ember volt, ukránul, románul, magyarul vagy cipszerül egyaránt rosszul beszélt, és valószínűleg tisztességesen egyetlen errefele használatos nyelven sem tudott. Járása is olyan kevély és magabiztos volt, mint aki nem az idevaló népekhez tartozik. Amellett egész idejét a szabadban töltötte, mintegy jelezve, csak azért csatangol naphosszat a Sinistra mentén, hogy a körös-körül pipáló hegyormokat csodálja.⁶

Az egymástól néhány sornyi távolságra lévő alakleírási részletekben az elbeszélő (itt Andrej Bodor) ismétlődően a „vörös kakas” testi megnyilvánulását (filmszerűen mintegy a mozgó embert, illetve lényt), járását/tartását és szőrzetét olvassa, illetve megállapítást tesz a csökött (diszfunkcionális poliglott) nyelvtudásáról. Az „egyszerű vándornak” nem a nyelve, hanem a kinézete és a járása a beszédes. Hozzátehetjük: a haj és a szakáll a legkönnyebben manipulálható, a leginkább időszakos testi tartozék: levágható és pótolható, visszanő vagy visszazaragasztható. (A haj és a szőrzet kérdésére az elemzésben még visszatérek, itt most csak jelzem, hogy mindkét testi tartozék meghatározó motívuma a Bodor-műveknek, nemcsak a *Sinistra körzet*nek, hanem például a kései *Semminek* is. A járás pedig szintén az egyik leginkább imitálható, utánozható testtechnika. Az egyediségnek egyik sem a legstabilabb bizonyítéka.) A Bodor-művekre oly jellemző *motivikus szétterjedés* jegyében a vörös haj egyrészt kötésbe kerül Bebe Tescovina érett őszi berkenyére hasonlító hajszínével, s ezáltal azzal a jelenettel, amikor Nikifor Tescovina pórázon vezeti engedetlen lányát.⁷ Ez a párhuzam így a szokatlan attribútumot egyrészt valamifajta latenciában közelíti az állatiashoz; másrészt épp ellenkezőleg: a natúra és a kultúra kódjainak kereszteződése jegyében a „vörös kakas” hajának (és szakállának) az „égő csipkebokor”-hoz hasonlítása biblikus összefüggésbe is helyezi az alakot. Ismert, hogy az égő, de el nem emésztődő csipkebokor az Úr megjelenésének helye Mózes elhivatásakor (3Móz, 3, 1–22). Az Úr a titkot kifürkészni igyekvő Mózesnek megtiltja, hogy közelebb jöjjön,

⁶ BODOR Ádám, *Sinistra körzet: Egy regény fejezetei*, Budapest, Magvető, 1992, 6–7. (A szövegben zárójelben megadott oldalszámok a továbbiakban erre a kiadásra vonatkoznak. – Sz. P.)

⁷ „Egy napon Nikifor Tescovina a kislányával érkezett. A gyerek rövid vörös haja, mint az érett őszi berkenye, már messziről áttűzött a ködön. Már a malom közelében jártak, amikor észrevettem, apa a lányát pórázon vezeti. Kőhajításra a bejáratnál kikötötte egy határjelző cövekhez, és egymaga tért be az épületbe.” (22–23.)

ugyanakkor ígéretet tesz népének Egyiptomból való megszabadítására. A megidézett bibliai szcena kicsinyítő tükörként bonyodalmas szemantikai és modális összefüggésbe lép a *Sinistra körzettel*, hozzájárulva a szöveg önreprezentációs mozgásához is. Mózes éppúgy nem jut a titok közvetlen közelébe, ahogy a főhős/elbeszélő és az olvasó is folyvást elzáródik attól. Az Úr leoldatja Mózes lábáról a sarut, mondván, hogy szent föld az, amelyen áll, ami ironikusan-travesztiaszerűen ráérthető a *Sinistra* különleges, de profán övezetére, miközben a „vörös kakas” járása szintén biblikus-jézusi konnexiót rejt, midőn „lábával a földet alig érinti.” A vízen járó, majd a feltámadó és mennybe emelkedő, lábával a földet már nem érintő Jézus világa „nem e világból való”.⁸ Ez a locus (sőt ez a transztextus) ugyanakkor ironikus-groteszk kötésbe kerül Borcan ezredes „földobott talpaival”. Szó szerint talpai „alig érintik (már) a földet”, idiomatikus értelemben meghalt:

Borcan ezredesre rátaláltak földobott talpakkal egy csupasz hegytetőn. Sajnos nem idejében, tátott szájában már egy madár fészkelte. Később valaki a halottat odaszögezte – csakis hegyivadásznak öltözött pecér lehetett –, kezén át szuronyokat döfött a földbe, lábát pántokkal fogta a kövek közé, nehogy a griffmadarak elragadják. (10.)

A passzust részletesen lehetne elemezni a „megfeszítés” mozzanata, s ekként a *Sinistra körzet* szakrificium, illetve viktimológiai diskurzusa (vagy az általában vett áldozatiság, pl. a „tévedés áldozata” összefüggésének) tekintetében, illetve a kirögzítés (bedeszakázás, bebetonozás, mozdulatlanúság, mozdulatlanúságra ítéltetés, szoborszerűség/petrifikáció;⁹ vs. akadálytalan mozgás, lebegés, szél, hó, repülő denevérek, lebegő esernyő stb.) szemantikai-metahermeneutikai-önreprezentációs távlatából. Nem beszélve a változó szemantikai funkcióban ismétlődő *madár* motívumáról (pl. a csonttollú; Coca Mavrodin mint „madár”, illetve a behavazott Coca Mavrodin vállára szálló, majd fagyottan aláeső madár stb.) és a *lábak* kiemelt jelentőségéről az alakleírásokban és az erotikus jelenetekben.¹⁰ A megszabadítás ígérete pedig Mustafa Mukkermannak Andrej Bodorhoz, valamint Andrej Bodornak Béla Bundasianhoz és Elvira Spiridonhoz szóló szavaiban visszhangzik. S az sem mellékes, hogy az égő, de el nem emésztődő csipkebokor beleszövődik a *Sinistra* égés-motívumainak sorába

⁸ E sokszoros kötések egyszerre nyitják meg és rekesztik el az alak lehetséges allegorizációinak útjait: e kézirat alakulásának időszakában, a 2023. április 13-14-én a PIM-ben rendezett Bodor-konferencián Vincze Ferenc egy csali-mesével, s így a megtévesztéssel hozta összefüggésbe, Lőrincz Csongor viszont arra emlékeztetett, hogy a „vörös kakas” nemcsak nyugtalanító figura, hanem az ígéret szemantikuma (aurája) is kapcsolódik hozzá.

⁹ Vö. „Vesse az agyába: a halottnak az a dolga, hogy többet ne mozduljon.” (41.)

¹⁰ Lásd a láb védésének/takarásának hiányát (télvíz idején meztélláb szandálban), illetve a láb (nem funkcionális, hanem esztétikai, helyenként animalizált) fétis-szerepét Andrej érzéki vonzódásaiban: Elvira Spiridon lába (11.), Aranka Westin csülkei (15, 158.), Aranka Westin cubákjai (32.), vagy Béla Bundasian és Connie Illafeld közeledésében: Béla rálép Connie lábára! (96.).

(Andrej Bodor olvasatlanul elégeti a „lengyel füzetek”-et; a Kolinda-erdei betegek tűz általi eleméztése; Spiridonék boronaháza leég; Béla Bundasian felgyújtja magát stb.)

Jellemző ugyanakkor, hogy ezt a kulturalizált, példázatos és öntükrös allúzív technikát a szöveg itt mintegy ellenpontozza a naturálishoz (a természetről leolvasható időhöz) való visszakötéssel: az „égő csipkebokor”-hoz hasonlított „vörös kakas” éppen ősz közepén, a *csipkebogyóérés* idején bukkan fel Sinistra körzetben. A jelenet koloratúrája („kifakult”, „vörös”, „piros”, „fekete”, „sötétlettek”) mindenekelőtt e megjelenés felszínét, látványát, látványosságát hangsúlyozza, s éppen ez a feltűnő jelleg mint sajátos álca járul hozzá a különös idegennek a tájba, a körzetbe való belesimulásához. Mint ahogy minden idejének szabadban töltése, s mozgása, a természetet csodáló, egyebekben érdeknélküli „csatangolása” is egy olvasására följánlott jel/álca („mintegy jelezve”). A „vörös kakas” alakja egy újabb utalás révén („valami régi képeskönyv lapjáról keveredett volna a hazai tájra” [9.]; vö. „nem e világból való”) egyfajta idézetszerű, fiktív-hallucinatórikus tónust vesz fel, s ez az önreprezentációs mozgás részévé válik, mintegy reflektálva az önmagát ismétlésekkel, variatív újrarendő, idéző szöveg dinamikájára. Ugyanakkor eldönthetetlen, hogy kirívó külseje (túl látványos, vagyis eltúlzott álcája, vagy akár ügynöknek való alkalmatlansága) miatt nem hiszik kémnek, vagy ellenőrzése megszüntetésének háttérében valami láthatatlan, így magának Puiu Borcannak, illetve másoknak a kémtevékenysége, fedező aknamunkája áll.¹¹ Akár egyszerre mindkettő lehet szabadjára engedésének oka, s mindkét verzió párhuzamot teremt a Mustafa Mukkerman-fejezet Lőrincz Csongor által elemzett szimulatív-teátrális mozzanataival.¹² Mindezt csak erősíti az az utólagos leleplezés, amikor Andrej Bodor felfedezi a „vörös kakas” beöltözésének bizonyítékát: a két vörös parókát. Mintha az álca és az álcázott szétválaszthatatlanságára, s kölcsönös felszámolóadásukra utalna, hogy az álcát megtalálja, de a széthányt parókák mellett fekvő embert nem azonosítja a „vörös kakas”-sal. (15.)

A hasonlítás valamilyen egyediség megragadásának a jegyében áll, amikor az egyik nőalakot ekképp jellemzi a főhős-elbeszélő: „Észrevettem, Elvira Spiridon, ez a máskor nyughatatlan, remegő inda, tüzes kígyó, parázs cinege most fél lábra sántikált, biceg.” (10.) Az itt is a járás olvasásából kiinduló, hasonlóságon alapuló azonosítás keveri a létnemi, növényi-állati alanyokat (inda, kígyó, cinege – az előbbi kettő hasonlósága kézenfekvő), miközben a jelző és a jelzett szó közötti feszültség további szemantikai bonyodalmakat idéz elő. A „remegő inda” még visszavezethető egy természeti képre, a „nyughatatlan” jelző azonban antropomorfizációs mozzanatot; a „tüzes kígyó” ikonográfiai kötést sejtet,¹³ a „parázs cinege” szerkezetben a

¹¹ „Az aljban többször is igazoltatták, ám iratait – vélhetően hamisak voltak – a hegyivadászok mindig rendben találták. [...] A hegyivadászok vagy másfél napon át nyakra-főre igazoltatták, aztán úgy látszik, leintették őket, többet ügyet sem vetettek rá. Ilyen pompázatos külsővel, még ha nagyon erőltetné is, emberfia, ügynöknek, kémnek el nem szegődhet.” (8–9.)

¹² LŐRINCZ, *Határpolitikák*, 36.

¹³ A *Szentírás*ban a büntetéssel lesújtó, de gyógyulást is adó Jahve szimbóluma. Lásd 4Móz 21, 4–9.

jelző az előbbi frazémához, s a tűz/égés paradigmához kapcsol,¹⁴ miközben a parázs az 'élénk', 'szenvédélyes' értelemben is aktualizálódik, Andrej érzéki vonzódásának kifejeződéseként.

Az emberek állati jellemzőkkel való felruházása, illetve metaforizálása valóságos védjegye Bodor írói világának. Coca Mavrodint például testtartása, szeme és testszaga vonatkozásában is így jellemzi az elbeszélő:

Alacsony, görbe, fakó nő volt Coca Macrodin-Mahmudia, köpenye szárnyai közé süppedve gubbasztott, mint egy matt éjjeli lepke. Szeme is mintha bőrből lett volna, nem pislogott, csak ült rám szegzett fekete orrlyukakkal, fénytelen nemezes hajából, a fülében hordott sárga vattákból bogárszag párállott. (36.)

Coca Mavrodin a hasonlítás szerint olyan, „mint egy matt éjjeli lepke”, testtartása viszont inkább egy madarat idéz („szárnyai közé süppedve”), s ezt erősíti az is, hogy „nem pislog”,¹⁵ ám ugyanakkor bogárszaga van, mely tulajdonságot az elbeszélő a származása helyével, vagyis egy természeti összefüggéssel hoz kapcsolatba.¹⁶

Az áttűnések az *állat-tárgy*, a természeti és az ember alkotta viszonylatában is szembetűnőek, amennyiben ellehetetlenítik vagy megnehezítik egyes érzéki tapasztalatok beazonosítását, például amikor az állathang ember által hangszerezen megszólaltatottként, zeneként hangzik:

Éjszaka vadludak ébresztettek, őket akkor ősszel a keleti rónaságot elborító füst terelte Sinistra ormai fölé. A csend süket és néma deres éjszakái megteltek a vonuló madarak gágogásával, nyikkanásaival, elcsukló hangjuk – mint néha a bakter klarinétjái – bekúszott a kéményeken, s virradatig motozott a tűzhely hamujában. Idegeket borzoló nyivákolásuk mindig magányomra éb-

¹⁴ Tematikus-motivikus összefüggés, hogy a körzetbe visszatérő Andrej Bodor Spiridonék boronaháza helyén csak üszköket talál: „De telkük helyén már nem állt semmi, csak egy halom eső- és jégverte kövesedett sötétkék üszök. Körülötte zsenge sárga fűszál, friss hajtás csalán és sáfrány növegett. Alighanem a hantjuk lehetett.” (14.)

¹⁵ Csak egyetlen madár pislog (a felső szemhéjával): a bagoly – ezt teszi különössé a tekintetét. „A madarak nem a szemhéjukat használják pislogásra. Ehelyett a szemet egy úgynevezett pislogóhártya tartja nedvesen, amely gyakorlatilag egy vízszintesen mozgó harmadik szemhéjnak felel meg. Számos vízimadárnál a pislogóhártya fedi a szemet, amikor víz alatt tartózkodnak, és kontaktlencseként is működik. Alvás közben általában az alsó szemhéj fedi a szem nagy részét, ez alól kivételt képeznek az uhuk, ahol a felső szemhéj a mozgékony.” Brainman magazin. <https://brainmanpictures.piwigo.com/picture?/20851> (Letöltés ideje: 2023. július 5. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

¹⁶ „Fülét a légvonat ellen sárga vattával tömte tele, körülötte az a savanykás-kesernyés bogárszag terjengett. Úgy hírelt, a miazmás deltavidékről, az óriás harcász, gödények vészterhes világából került ide a rideg északra.” (46.) Az állatszaga Oleinek doki esetében a foglalkozásával áll (metonimikus) összefüggésben: „Véletlenségből sem orvosságzaga volt, neki csak a neve volt doki, mindig is medvékkel foglalkozott. Vad, emélyítő állatszaga volt, mint egy lehugyozott bokornak.” (82.)

resztett, s eszembe juttatta Aranka Westint. [...] [A] magasságos égből nyivákolás, távoli klarinétvijjogás hallatszott: a Dobrin felhői között megszólaltak a vadludak. Úgy látszik, végképp odaszoktak. Az éjszakai csendben tisztán hallatszott, délről, a Kolinda-erdő felől közelednek, és a Dobrin fölé érkező hirtelen északnak kanyarodnak, a Pop Ivan felé. Kisujjam begyében is őket éreztem, esküszöm, nincs nyugtalanítóbb hang az övékénél. [...] Egy ideig azt lehetett hinni, Tomoioaga bakter klarinétja vijjog az alagútban, máskor meg mintha megkésett vadludak vonultak volna a völgy fölé. [...] Mint a vadludak hangja, a levegőben ökörnál nyújtózott, a Dobrin ormai alatt, mint kurta klarinéthangok, felhőpamacskok kunkorodtak. (12, 15–16, 33, 41.)

A vadludak – ahogy már említettük: akárcsak a szél és a hó – határokat nem ismerő „vándorként”, a füst által terelve¹⁷ érkeznek a Sinistra ormai fölé, a „csend süket és néma éjszakáit” megtöltve (elcsukló) hangjukkal („gágogásukkal, nyikkanásaikkal”). A vadludak hangja, szintén nem ismerve határokat, éppúgy bekúszik a kéményeken, mint ahogy „néha a bakter klarinétjáié”. Az elbeszélő itt – vissza-visszatérően – *hangtájat* jelenít meg: a csendbe felcserélődő/felcserélhető *biofón* és *antropofón* hangok hatolnak be, melyek hangforrása azonosítható, vagyis nem akusztatikus hangok.¹⁸ A hang nem a forrásának ismeretlensége miatt válik kísértetiesé, hanem mert egy – az auditívát taktilissal keverő – szinesztetikus képben mintegy cselekvővé válik, antropomorfizálódik: „virradatig motozott”¹⁹ a tűzhely hamujában”. A vadludak hangját nincs mód távoztatni: ez az, ami felébreszti Andrej Bodort, az elbeszélőt, kétféle – *fizikai* és *mentális* – értelemben is („éjszaka vadludak ébresztettek”; „mindig magányomra ébresztett”). Az idézet második részében a hanghatás forrása az artefaktummal azonosítható („nyivákolás”; „távoli klarinétvijjogás”), így egészen közel kerül egymáshoz hang és zaj, természet és kultúra, emberi és nem-emberi,²⁰ miközben a hang nyelvbe „fordítása” annak citált-idiomatikus, irodalmi értelemben

¹⁷ E mozzanatban persze felmerül a humán ágens szerepe: a füst a tűz járuléka, s a spontán, „természeti” tűz ritka a természetben, leginkább villámcsapás okozhatja. Az emberi tényező szerepét erősíti, hogy a vadludak hangja – akárcsak a bakter klarinétjáié – bekúszik a *kéményeken* és hajnalig a *tűzhelyek* hamujában motoz. Az emberi és nem-emberi relációját tovább bonyolítja a „süket és néma éjszaka” antropomorfizmusa.

¹⁸ Az akusztatikus, vagyis látható/ismerhető hangforrás nélküli hangokról lásd Mladen DOLAR, *A Voice and Nothing More*, Cambridge/Massachusetts, London, The MIT Press, 2006, 60–71. (Köszönöm Simon Attilának, hogy erre az értelelmirányra felhívta a figyelmemet, s a könyvet is rendelkezésemre bocsátotta!) Ami a hang és a hangforrás összekapcsolását illeti: a vonuló, ősszel összegyűlő vadludak hangja azért is nyugtalanító, mert olyankor is hallani lehet, amikor a köd vagy a napszállta miatt már nem lehet látni őket. (Köszönöm Fodor Péter szíves írásbeli közlését!)

¹⁹ Kézenfekvő lenne itt a hang és a szél felcserélődésére gondolni, hiszen a légmozgás geofón hangot is ad (lásd ennek nem ritka metaforikus megnyilvánulását: a szél matát), de itt mégis szó szerint a vadlud- vagy a klarinéthang „motosz”, mely cselekvés a kutatás/keresés akár politikai mozzanatára is utalhat. A kényszerű ébren levés kísérteties atmoszféráját erősíti, hogy a „motoszás” a sötét megszűntéig, virradatig tart.

²⁰ A hang/zaj, illetve a természet/kultúra bizonytalan lehatárolhatóságáról lásd DOLAR, 13. A „nyivákolás” állathoz és emberhez is kapcsolható.

kanonikus kötöttségét²¹ is fölidézi. A vadludak itt sem látszanak, csak hallatszanak, hangjuk mozgásából az elbeszélő kikövetkezteti az útjukat (mely nem mellékesen a *hátárhegyként* szolgáló Pop Ivan felé vezet), a hang negatív pszichoakusztikája („nincs nyugtalanítóbb hang az övékénél”) szomatikusan is megnyilvánul („Kisujjam begyében is őket éreztem”). Míg az idézet harmadik szakaszában a hang antropofón/biofón jellege eldöntetlenségben marad (a „vijjog” animalizáló, s így relativizáló mozzanattal), addig az utolsó szakaszban a vadludak hangja és a klarinéthangok vizuális, vagyis „néma” tapasztalatokkal kerülnek szinesztetikus hasonlat-összefüggésbe: előbbi a levegőben nyújtózó ökönyállal, utóbbiak a kunkorodó felhőpamacsokkal. A hang mediális „fordításának”, leírásának, illetve lefestésének ez a mozzanata kötésben lehet Edward Munch *A sikoly* című képének szinesztetikus eljárásával.²²

Az állat-tárgy áttűnés vagy tévesztés jellegzetes esete az állítólag tunguz náthában elhunyt Puiu Borcan ezredes esernyőjének sorsa: az elbeszélő, illetve a szereplők gyakran nézik az ernyőt denevérnek,²³ de arra is van példa, hogy a tollaslabda mint hófehér madár jelenik meg.²⁴ Az ember és a tárgy viszonylatában is megfigyelhető efféle *jelcsere*, például nem dönthető el, hogy Géza Kökény ember vagy szobor, vagy akár mindkettő: hol a faluszélen egy magaslesen álló éjjeliőr,²⁵ aki máskor saját állítólagos mellszobrával dicsekszik,²⁶ s van, amikor csak a mellszobra – mint saját emlékműve – említődik.²⁷ A szó szintű, frazematikus szerveződés, a frazémák kontaminációi, az alakzatok (pl.

²¹ Vö. Vas István önéletrajzi regényének címevel: *Miért vijjog a saskeselyű?* (Szépirodalmi, 1981), amely Arany János *Keveháza* (1853) című elbeszélő költeményének biofón hangot olvasó, baljóslatú kezdősortát alludálja.

²² Lásd erről DOLAR, 69.

²³ „Bár a levegő még tele volt a távolodó fergeteg jeges cseppjeivel, ő az ernyőt nem nyitotta fel, ázott fekete anyaga, mint az alvó denevér szárnya, lankadtan csüngött.” (24.) „Egy ideig vártak rá, hátha egy hosszúra nyúlt kaland után mégiscsak megjelenik, de amikor egy napon Dobrin City fölött, mint egy hatalmas denevér, átrepült egy széltől hajtott magányos fekete ernyő – egyedül ő, a hegyivadások parancsnoka használt portyáin illet –, mindenki megtudta, az ezredes nincs többé.” (28–29.) „Valamivel később a távolban, alacsonyan repülve, a rét buckáira le-lecsapva éppen Puiu Borcan ezredes ernyője húzott el a Dobrin falai előtt. – Ekkora denevért életemben nem láttam – suttogta Coca Mavrodin.” (38–39.) *Az érsek látogatásában* hasonló a sirályok és a nejloncáfatok felcserélődése: BODOR ÁDÁM, *Az érsek látogatása*, Budapest, Magvető, 1999, 26, 43, 59, 71.

²⁴ „A forradalom ünnepe volt aznap, tudtam, a patak partján a hegyivadások tollaslabdáznak a dobrini vasutasokkal. Emlékszem, a két- vagy háromméteres lengedező szűz fű fölött látszott is az ide meg oda cikázó apró hófehér madár.” (24.)

²⁵ „[D]élután Géza Kökény éjjeliőr – aki nappalait álmatlanul a falu szélén egy magaslesen töltötte – elevenen megpillantotta, ereszkedőben a Pop Ivan lejtőin.” (8.) Lásd még: „A kerítés tövében Géza Kökény, az egykori hős medvész sütkérezett, pipázott, füstje ha utolért, megcsiklandozott a senyvedő kakukkfű illata. A tisztelgés jeléül jobb keze ujjait homloka közelében tartotta.” (37.)

²⁶ „– Akkor majd arra is ügyelj, tudjál viselkedni, ha egy bizonyos Géza Kökény nevűvel találkozol. Azt fogja mondani, nem akárki, mellszobra áll a Sinistra mentén. De te ne higgy neki.” (23.)

²⁷ „[C]sak Géza Kökény mellszobra tetszett át a kerteken, a kopaszodó ágak szövedékén.” (27.) Lásd még: „aztán túl a patakon, az út mentén, Géza Kökény mellszobra körül sárgásan izzani kezdett a köd.” (56.) „Géza Kökény a hős medvész mellszobra koromfeketén állt az út túloldalán.” (68.) „Ilyet szívott mellszobra árnyékában Géza Kökény.” (115.)

hasonló és hasonlított, birtok és birtokos, ok és okozat) felcserélődései (pl. a tálca-hal reláció;²⁸ a denaturált szesz fogyasztásának módja²⁹) az olvasót a szöveg retorizáltságára, kettős, mimetikus és retorikai kódoltságára emlékeztetik.

A (*Connie Illafeld szőre*) című kilencedik fejezet az átmeneteket (tranzitust és exitust) a – Kelet- és Kelet-Közép-Európában jól ismert – diszlokatív dehumanizáció stádiumaival, politikai erőszakával kapcsolja össze, de nem pusztán reprezentációs logikát követve, hanem a hangsúlyozottan szöveg által közvetített az érzékileg megtapasztalhatóval feszültségbe hozva. Cornelia Illarion, a bukovinai ruszin bojárok deklasszálódott ivadéka, Connie Illafeld művésznév (tulajdonképpen a kettős identitásnak, illetve identitásváltásnak nevet adó kettős név) alatt az egykori birtokon egyszerű hegyilakók között élve lesz Béla Bundasian szerelme, de aztán a Colonia Sinistra nevű „elmegondozó”-ba viszik, s onnan már „szőrmók”-ká átváltozva kerül vissza Sinistrára, kiváltva Andrej Bodor fokozott kíváncsiságát. Connie Illafeld és Béla Bundasian közös szerelmi múltját, szenvedélyes szerelmük történetét Andrej Bodor mostohafia naplójából ismeri meg titkon, az olvasó pedig ezáltal mintegy *másolás, ismétlés* révén. Ez a mozzanat beköti a jelenetet az *írás és olvasás*, valamint az *ismétlés* műbéli paradigmájába. Lőrincz Csongor is említi Coca Mavrodinnak azt a szokását, hogy papírfecnikre *szénnel* írva üzen Andrej Bodornak, illetve, hogy a Mustafa Mukkerman-fejezetben a „levegőbe írás” mozzanata is fölbukkan. Hozzátehetjük: Andrej egy húszas pénzérmére *tűvel* karcolt írásból tudja meg, hogy Béla Bundasiant az ukrán határ közelébe telepítették (27–28.); a lázongás idején emberi *ürülékkel* írnak a kerítésekre és a falakra (135–136.); az excrementum egyébként a keresett Aron Wargotzki utáni nyomozást, a nyomok „olvasását” segítené (115.); s ha azt gondolnánk, hogy Coca Mavrodin a Kolinda-erdőbe tartva azért

²⁸ „Kezében párával befutott tasakot lóbált, alján kevés vízben egy hal villódzott, mindez az erdőbiztost illette volna meg.” (7.) „jobb kezében, homályosan áttetsző műanyag tasakot lóbált, amelyben, mint valami ezüsthajú hal, fényes tálca fickándozott.” (9.) „Nem hagytak magánál egy tasakot? Benne egy hal, semmi egyéb. Nem baj, ha megette, csak mondja meg,” (10.) „Mindenki tudja, magánál hagyott egy tasakot. Benne szép ezüsttálca.” (12.)

²⁹ „Kioktatott, ahhoz, hogy az ember megihassa, a szeszt szenen kell átszűrnie valamilyen más edénybe. Ha nincs kéznél faszén, megteszi a közönséges tapló vagy az áfonya.” (23.) „A denaturált szesz – kenyérbélben, szivacsos gombán vagy törött áfonyán átszűrve fogyasztják – az erdővidék kedvelt itala. Ha véletlenségből nincs kéznél áfonya vagy szivacsos vargánya, megteszi egy darabka kicsüngő kapca is. Vagy egy marék föld.” (83.) „Aznap este nem volt kéznél se gomba, se áfonya, a zubbony mandzsettáján szűrtük át a szeszt.” (84.) A szószintű szerveződés keresztirányú szemantikai bonyodalmaikat csak növeli, hogy a denaturált jelentése: 'a természetességétől/természetitől megfosztott, emberi fogyasztásra – mérgező adalékokkal – alkalmatlanná tett' alkoholos folyadék – köszönöm Molnár Gábor Tamásnak, hogy erre az összefüggésre felhívta a figyelmemet. Ezt a bódító italt a *Sinistra körzetben* vagy természetes anyagokon (tapló, áfonya, gomba), vagy arteficiumokon (faszén, kenyérbél, kapca, mandzsetta) szokás átszűrni. A praxis alkalmasnak tűnő és nyilvánvalóan alkalmatlan eszközeinek felsorolása humoros hatást kelt: a faszén mint nagyon jó abszorbens, többszöri átszűrés révén még akár csökkentheti is a rosszullétet okozó adalékanyagok koncentrációját, de az áfonya legfőlegbb ízesítésként szolgálhat, a kapca pedig aligha segíthet érdemben. (Köszönöm Bengi László szíves írásbeli közlését!) A vakságot vagy akár halált okozó denaturált szesz elszánt fogyasztása szociokulturális utalás az ellátási problémák vagy akár csak a szegénység okozta önfelzárkózó igénytelenségre.

kéri kísérőit vizeletük visszatartására, hogy később a felgyújtott boronaépületet azzal olthassák, tévedünk, mert a bekormozott dögcédulákat kell lepisilniük, hogy olvashatókká váljanak. (114.) Az időjárás, a táj olvasása az egyik leggyakoribb jelfejtő mozzanat, olyannyira, hogy Andrej Bodor a körzetbe való visszatérése után a saját maga által sível *a tájba írt* jeleket olvassa. (158.) Mindenesetre Andrej Bodor Connie Illafeld iránti kíváncsiságát a Béla Bundasian naplójából kiolvasottak csigázzák fel, ám a meglepetés, ami a látványával jár, név és alak szétválasztását eredményezi:

[M]ellette, rongyos pufajkában egy csupa csimbók, csupa bunda szőrmók alak imádkozott. Összekulcsolt kezét, arcát is egybefüggő szőrzet borította.
 – Figyelj – mondtam Titus Tomoioaga ezredesnek –, nem tudom, miféle nőről beszélünk mi itt. Egy árva fehérszem sem várakozik odakünn. Vagy talán megpróbált meglépni?
 – Ott van az.
 – Egy bányász heverészik ott, meg egy másik, valami bundás. Kívülük nincs ott senki.
 – Akkor hát mégis csak ott van.
 Arcát is selymes fekete szőrzet borította, a bolyhok között zöld szeme izzott. Még a nevét sem tudta. Én azért igyekeztem a jópofa oldaláról nézni a dolgot. Próbáltam összenézni Titus Tomoioaga ezredessel egy-egy közös, sokatmondó szemvillanásra. És bár sok kedvem nem volt, el-elmosolyodtam, mint általában a hibbantak fölött.
 – Odabenn mindent elfelejt az ember – magyarázta Titus Tomoioaga ezredes.
 – Kicsorog az emberből minden, mint a fos. [...]
 A nevet, amely valaha egy buja tündéré volt, most mi tagadás, egy állat viselte.
 (99–101.)

Andrej a „csupa csimbók, csupa bunda szőrmók alak”-ot nem ismeri fel (érdemes figyelni a „szőrmók” szó jelentésárnyalatára, valamint az alliterációra, a magánhangzók ismétlődésére és a rímre, melyek gyerekvers-effektusként hatnak, bizonyos mértékig infantilizálják a látványt, s ezáltal oldják az idegenségét³⁰), ám az összekulcsolt kezét imádkozásként olvassa, s ez – mit ahogy az igazán poliglott Oleinek dokival való szótértése is – a humán ágencia *maradékának* tekinthető. Andrej zavarát az ezredessel való

³⁰ A jelenet zárlatában a Connie Illafeldtől csupa szőrössé váló Toni Tescovina zahorálására Andrej így válaszol: „Ami pedig a szőrt illeti, nem árt, ha megszokják körülöttem. Tudják csak meg, szőrös munka ez.” (102.) A különös jelzős szerkezetben a hangsúlyozottan emberi attribútum („munka”) keveredik az állatiassal, s mindez illeszkedik a haj/szőrzet és a nyiratkozás/nyírás Bodor több művében is oly kiterjedt motivikus paradigmájába, melyben a megnyírás hol pusztán civilizatórikus, hol inkább büntető-erőszakos jelentést vesz fel. Lásd például itt a „vörös kakas” már említett parókáját és szakállát, vagy azt a jelenetet, amikor Andrej megnyírja Elvira Spiridont (130–131.).

cinkos kapcsolatkereséssel próbálja leplezni, ami a fölény („a hibbantak³¹ fölött”) helyreállítására irányul. Az ezredes a leépülést – az excrementum motívumsorához kapcsolódva – az ürítéssel, az anyagcsere egy kóros formájával, gyors lefolyásával, a test (tudat) egyfajta kiürülésével hozza összefüggésbe. Míg a név az identitás folytonosságát fejezi ki, addig a látvány az átmenet, az átváltozás konstatálását kényszeríti ki. A nem-emberre nyilvánítás egyfelől a szuverén performatív fölényének realizálása,³² de a név és alak bonyodalmas szétválásánál azt is érdemes tekintetbe venni, hogy Connie Illafeldet az elbeszélő már eleve egyfajta „kísértéként”³³ aposztrofálja („A nevet, amely valaha egy buja tündéré volt, most mi tagadás, egy állat viselte.”), egy olyan lényként, melyhez a varázshatalom mellett a mulékonyság, az eltűnés attribútuma kapcsolódik. Mindazonáltal a nem-emberivé válás/nyilvánítás nem humanista távlatból történik: a dehumanizáció nem reverzibilis, s mindenfajta kompenzatorikusságtól is megfosztott.

A „megbízhatatlan” elbeszélés, valamint a nyelvi események idiomatikusságában világalkotó, performatív közegének kitett szövegalakítás, s az ezekbe beíródó groteszk-abszurd modalitás itt sem tehető tetikussá. Az átmenetek/átváltások rendre ellenállnak az allegorizációnak.

SZIRÁK PÉTER
 egyetemi tanár
 Debreceni Egyetem
 szirak.peter@arts.unideb.hu

Transitions, Exits, and Modulations in Sinistra körzet

Abstract: The networked narrative complexities of Bodor texts are achieved by variations and iterations, and this is especially the case with the intricately written *Sinistra körzet*. This

³¹ A hibbant ’zavart elméjű’-t jelent, a régiségben ’meghibásodott’-at, sőt ’híg’-at, ’felhígult’-at. Jellegetesen emberre szokás vonatkoztatni, de nem feledkezhetünk meg József Attila neologizmusáról sem: „egy szálló porszem el nem hibbant”. (Véletlen szemantikai kötés, hogy a hibbantnak éppen ’híg’-ság az ősi jelentése.) *A magyar nyelv értelmező szótára*, Budapest, Akadémiai, 1959–1962. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/m-3C77D/meghibban-3DD73/>

³² LÓRINCZ, *Határpolitikák*, 31.

³³ „tündér – ’szép és jószágos, varázshatalmú mesebeli (női) lény’; ’bájos, szép, jószágos (fiatal) nő’; ’melléknévként, régen’ mulékony, változékony’: Ámde te azt tündér kényednek alája vetted (Berzsenyi). Származékai: tündéri, tündérség. A tűnik ige származéka annak ’megjelenik’ jelentése alapján, deverbális -ér főnévképzővel (mint pl. vezér); d eleme a tűnődik, tündöklük igékből szervetlenül vonódott ide, azok képzőegyesítéséből. Legkorábbi értelme ’jelenés, tűnemény, kísértet’ volt; melléknévi használata ritkább és másodlagos, az alapige ’eltűnik’ jelentéséhez kapcsolódik.” *A magyar nyelv értelmező szótára*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/t-F4015/tunder-F42E9/>

allows for the kind of alinear reading that makes possible the cross-referencing of the different textual levels (e.g. a plot point, a description, or a phrase uttered by a character) as well as the self-reflexive correlation of textual elements and speech events that otherwise appear in separate contexts. This means that the text opens itself up to additional semantic possibilities and self-representational shifting. The character and landscape descriptions in Bodor often have the marked effect of blurring the lines between humans, animals, plants, and objects, thereby creating a rich field of metaphorical relations and modulations that venture into the ironic and the grotesque. Humans are substituted/reattributed as animalistic via the act of naming, in order to garner a sense of uniqueness, of the unknown, of the alien, but at the same time this substitution brings about both the annihilation and the familiarization of what is human. This paper explores the textual semiosis of Bodor texts through close readings, focusing on characterization (e.g. “vörös kakas”) and on soundscape descriptions which include the mixing of biophonic and antropophonic sounds. The narrative is “unreliable” and the speech events are idiomatic, resulting in a performative textual worlding and a grotesque-absurd modality that never quite become thetical. In Bodor, the transitions/transformations resist being allegorized.

Keywords: networked complexities, semantic opening, self-representational shifting, transitions/transformations, soundscape

DOI: [10.37415/studia/2023/1-2/65-76](https://doi.org/10.37415/studia/2023/1-2/65-76).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

